

ЖОҒАРЫ БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІГІ БАР БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ ПСИХО- ЛОГИЯЛЫҚ ҚОЛДАУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСНА- МАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

М.Д. Касымбекова^{*1} , А.Р. Мандыкаева²

^{1,2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

E-mail: ^{*1}marjan_kasymbekova@mail.ru, ²mandykayeva_ar@enu.

Аңдатпа. Мақалада жоғары білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық қолдаудың теориялық және әдіснамалық негіздері қарастырылады. Ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды және бейімделу қиындықтары бар білім алушылардың психологиялық қолдаудың қағидаттары, тәсілдері мен бағыттары ашылады. «Психологиялық қолдау», «ерекше білім беру қажеттіліктері», «инклюзивті білім беру» ұғымдарының мәні ашылады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды қолдау жүйесін ұйымдастырудың негізгі тәсілдері мен қағидаттары анықталды. Жүйелік, гуманистік, тұлғаға бағытталған және құзыреттілік тәсілдерді қамтитын әдіснамалық негіздер бөлінді.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушыларды психологиялық қолдаудың мазмұны мен бағыттарын анықтайтын негізгі ұғымдар мен тәсілдер қарастырылады. Сапалы жоғары білімге тең қол жеткізуді қамтамасыз етудің маңызды шарты ретінде инклюзивті білім беру ортасын құруға баса назар аударылды.

Жоғары білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың табысты бейімделуін және өзін-өзі жүзеге асыруын қамтамасыз ету үшін психологиялық, педагогикалық және әлеуметтік қолдауды интеграциялау қажеттілігі негізделген.

Диагностикалық, түзету-дамытушылық, кеңес беру және психологиялық ағартушылық қызметті қамтитын кешенді тәсілдің маңыздылығы атап өтіледі. Инклюзивті университет ортасын қалыптастыруда оқытушылардың, психологтардың, әдвайзерлердің және студенттер қауымдастығының күш-жігерін біріктіру қажеттілігі негізделеді.

Түйін сөздер: ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылар, психологиялық қолдау, әлеуметтік қолдау, психологиялық-педагогикалық қолдау, жоғары білім беру ұйымдары, инклюзивті білім, ерекше білім беру қажеттіліктері.

Кіріспе

Бүгінгі таңда жоғары білім беру жүйесі инклюзивтілікке қарай трансформация кезеңін бастан кешуде. Сонымен қатар жоғары мектепте инклюзивті оқыту қазіргі уақытта отандық жоғары білім беру жүйесі үшін белгілі бір инновация болып табылады.

Инклюзивті білім беру барлық азаматтардың сапалы оқытуға тең қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігіне айналады. Жоғары мектепте бұл міндет ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер санының артуына байланысты ерекше өзектілікке ие болады. Мұндай студенттерді қолдау педагогикалық, психологиялық және әлеуметтік аспектілерді қамтитын жүйелі тәсілді қажет етеді.

Зерттеудің мақсаты – жоғары білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық қолдаудың теориялық және әдіснамалық негіздерін айқындау.

Зерттеудің өзектілігі. Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрінің 2024 жылғы 5 қаңтардағы №4 бұйрығында жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарының білім беру қызметіне қойылатын негізгі біліктілік талаптарына сәйкес ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларға жағдай жасауды талап етіп отыр. Заңда көрсетілген «Ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылар үшін білім беру қызметтеріне кедергісіз қол жеткізу және тең жағдайлардың жасалуы» керек деген талабына сәйкес, ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық қолдау негіздерін зерттеу қажеттілігі туындайды.

Қазіргі заманғы жоғары білім беру жүйесінің гуманистік, қол жетімді және әділ қоғам моделіне көшуі білім беру процесіне ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді қосуды көздейді. Бұл бағыт білім беруді демократияландыру мен модернизациялаудың жалпы тенденциясын көрсетеді. Мұнда әр адам физикалық, когнитивті немесе эмоционалдық ерекшеліктеріне қарамастан сапалы оқыту құқығын жүзеге асыруға мүмкіндік алады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді оқыту бүгінде ғылыми-педагогикалық зерттеулердегі басты мәселелердің бірі болып табылады. Өйткені ол теңдік, әлеуметтік интеграция және инклюзивті мәдениетті қалыптастырудың іргелі мәселелерін қозғайды.

«Ерекше білім беру қажеттіліктері» ұғымы денсаулықтың шектеулі мүмкіндіктеріне, даму ерекшеліктеріне, оқудағы немесе бейімделудегі уақытша қиындықтарға байланысты жеке айырмашылықтардың кең ауқымын қамтиды. Бұл білім беру бағдарламаларын игеруге тең мүмкіндіктер беретін арнайы жағдайлар жасау қажеттілігін көрсетеді. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер біртекті категория емес: олардың арасында есту, көру, тірек-қимыл аппараты бұзылған, аутизм спектрі бұзылған, психикалық дамуы тежелген адамдар, сондай-ақ эмоциялық-ерікті реттеу мен қарым-қатынас қиындықтары бар студенттер кіреді. Бұл топтардың әрқайсысы нақты көзқарасты қажет етеді, бірақ гуманистік және тұлғаға бағытталған білім берудің негізін құрайтын тұлғаның құндылығы мен бірегейлігін тану қағидаты жалпы болып қала береді.

«Инклюзивті білім беру» ұғымы «Білім туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы Заңында бекітілген, ол ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, барлық баланың білім алу құқығына кепілдік береді.

Инклюзивті жоғары білім нормативтік, ұйымдастырушылық, психологиялық және әдістемелік компоненттерді қамтитын көп қырлы әлеуметтік-педагогикалық құбылыс ретінде қарастырылады. Оның негізінде бірнеше негізгі тәсілдер жатыр. Жүйелік тәсіл инклюзия процесі білім беру жүйесінің барлық деңгейлерін – мемлекеттік саясаттан бастап университеттің ішкі мәдениетіне дейін қамтуы керек деп болжайды. Жоғары оқу орнының барлық бөлімшелері – оқу, әкімшілік, психологиялық, техникалық – ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге тұтас қолдау көрсету мақсатында өзара іс-қимыл жасауы маңызды.

Әдебиеттерге шолу

Қазақстанның жоғары оқу орындарында мүгедектігі бар студенттерді оқытуға жағдай жасау мәселелері бойынша З.А. Мовкебаеваның, А.Е. Ахметованың (2021) зерттеулерінен табуға болады. Ғалымдар ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық-педагогикалық сүйемелдеуге, сондай-ақ осы кеңістікті саралаудың маңыздылығын атап көрсететін инклюзивті білім беру ортасында мамандарды кәсіби дайындауға ерекше мән береді.

Ғалым Ж.Б. Байсейітова (2016) инклюзивті оқытуға дайындығына қатысты мамандардың тәжірибесі өте маңызды деп санайды. Сонымен қатар аталмыш ғалым мұндай тәжірибеде мамандардың құндылық көзқарастарына шешуші рөл береді деген тұжырым жасайды.

Инклюзивті білім беру бағытында Г.А. Абаева, Г.С. Оразаева мен Л.Н. Лиходедова (2024), А.Н. Аутаева (2025), Г.К. Ахметова мен Р.Ж. Исманова (2024) және басқа да ғалымдар ерекше білім қажеттілігі бар балалар мәселесін зерттеді.

Ресейлік ғалымдар Н.И. Дунаева, П.А. Гордеева (2022) ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды әлеуметтік-психологиялық қолдауды, Л.А. Осьмук, В.В. Дегтярёва, И.В. Жданова (2017) өз зерттеулерінде инклюзивті білім беру жүйесінде әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеуді модельдеу ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың кәсіби даярлығына қойылатын қоғамдық талаптар мен білім беру жүйесінің ұйымдастырушылық мүмкіндіктері арасындағы қарама-қайшылықтарды шешуге ықпал ететінін көрсеткен. Сонымен қатар ғалым Кравченко О., Чупина К., Коляда Н., Сафин О., Бондаренко Х.В. (2021) жоғары оқу орны жағдайында ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттерге көрсетілетін психологиялық қолдаудың ерекшеліктерін зерттей отыра, ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттерді қолдаудың инновациялық түрі ретінде психологиялық-педагогикалық қолдау тобы мен инклюзивті топтардың құрылуы мен қызмет ету ерекшеліктері талдаған.

М.Д. Касымбекова, А.Р. Мандыкаева (2025) жалпы инклюзивті білім беру ортасының негізгі міндеттерінің бірі – өзін-өзі дамытуға қабілетті тұлғаның оң дамуы үшін жағдай жасау, яғни психологиялық қауіпсіздік пен қолдау жағдайында білім алушылардың құрдастарымен және мұғалімдермен өзара әрекеттесуі болып табылатынын өз зерттеулерінде көрсетті.

Қазіргі уақытта ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттер, сондай-ақ эмоциялық – жеке қиындықтарға байланысты психологиялық қолдауды қажет ететіндер саны артып келеді. Осы орайда студенттердің табысты бейімделуіне, жеке әлеуетін дамытуға және кәсіби қалыптасуына бағытталған кешенді психологиялық-педагогикалық және әлеуметтік қолдауды ұйымдастыру ерекше маңызға ие. Сондықтан білім беру ұйымындағы әлеуметтік-психологиялық жағдай инклюзивті білім беру ортасының маңызды құрамдас бөлігі болып табылатындығын ескеру маңызды болып табылады.

Жоғарыда айтылған мәселелерге орай, ғалым Е.Е. Зоринаның (2018) еңбектерінде инклюзивті жоғары білім беруді енгізу мен тиімді жүзеге асыруға кедергі келтіретін бағалау, физикалық және академиялық кедергілер айқындалып, егжей-тегжей сипатталады. Аталмыш ғалым алдын-ала бағалау, дайындық, қорытынды бағалау және белсенділік кезеңдерін қамтитын осы кедергілерді дәйекті жою әдістемесін ұсынады. Сонымен қатар кедергілердің әрқайсысын жою мақсаттарын ашады.

Студенттердің ЖОО-ға бейімделу мәселесін зерттеу, әсіресе ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды қарастыру өте өзекті болып табылады. Осы орайда ғалым О.А. Молокованың (2015) еңбектерінде студенттерді ЖОО-да оқуға бейімделудің бастапқы кезеңінде психологиялық-педагогикалық қолдау мәселелерін шешу мүмкіндігі қарастырылады.

Қазақстанда инклюзивті білім беру жүйесін дамыту перспективалары балабақша тәрбиеленушілерін, мектеп оқушыларын, ерекше білім беру қажеттіліктері бар колледждер мен жоғары оқу орындарының студенттерін жалпы білім беру ортасына енгізудің сабақтастығы, білім беру практикасының сабақтастығы жағдайларын қамтамасыз етумен тікелей байланысты.

Жоғары білім беруді дамытудағы қазіргі тенденциялар студенттердің барлық санаттары үшін тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ететін инклюзивті білім беру ортасын қалыптастыруды қажет етеді.

В.З. Кантор, Ю.Л. Проект (2021) өз зерттеулерінде инклюзивті топтарда оқитын мүгедектігі бар

және жоқ ЖОО студенттерінің әлеуметтік-психологиялық әл-ауқатының деңгейі мен факторларын анықтау және салыстыру жұмыстарын жүргізді. Аталмыш ғалымдар инклюзивті білім беруді жүзеге асыратын ЖОО-ның кедергісіз әлеуметтік-психологиялық ортасының қалыптасу заңдылықтарын нақтылап, мүгедектігі бар студенттер мен мүгедек емес студенттер арасында әлеуметтік-психологиялық әл-ауқат параметрлері бойынша айтарлықтай айырмашылықтар жоқ екендігі анықтады. Бұл қолайлы жоғары мектепте инклюзияны одан әрі дамытудың алғышарты болады деген қорытындыға келеді.

О.В. Якушева (2021) өз зерттеулерінде қазіргі уақытта жоғары оқу орындарында денсаулық ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың саны өсіп келе жатқанын экологиямен, аурулар мен жарақаттанудың жоғары деңгейімен байланысты деп көрсеткен. Жастардың қоғамдағы денсаулығы мен әлеуметтік бейімделуі, қайта даярлануы және қабілеттерін дамыту мәселесі аса өзекті болып отыр.

Бүгінде жоғары білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылар санының өсуі психологиялық қолдаудың тиімді модельдерін әзірлеуді талап етеді. Сонымен қатар, қолдау қажеттілігі мен бейімделудегі қиындықтар мазасыздануы жоғары немесе оқу үдерісінде күйзеліске ұшыраған білім алушыларда туындайды.

Зерттеулерді зерделей келе, психологиялық қолдауды психикалық денсаулықты сақтауға, эмоциялық шаршаудың алдын алуға, студенттердің жеке әлеуетін сәтті бейімдеуге және оны ашуға бағытталған іс-шаралар кешені ретінде қарастыруға болады.

Психологиялық қолдауда студенттердің эмоциялық жай-күйін, стресске төзімділігін қарастыру маңызды факторлардың бірі болып табылады. Осы орайда ғалым М.А. Воробьева (2016) студенттердегі эмоционалдық интеллект пен эмоционалдық шаршау синдромының өзара байланысын зерттеуді. Бұл зерттеулерде эмоционалдық шаршау көрінісінің фазалары және интеллекттің қалыптасу деңгейлері анықталды. Аталмыш ғалымның зерттеу нәтижелерінде эмоционалдық шаршау синдромының алдын-алу мен түзетудің бағыттары көрсетіледі.

Психологиялық қолдаудағы қағидаттар мен тәсілдерді негіздеу маңызды аспектілердің бірі болып табылады. Мұны біз төмендегі кестеде ұсынамыз (Кесте 1).

Кесте 1

Психологиялық қолдаудың қағидаттары мен тәсілдері

№	Қағидаттары мен тәсілдері	Сипаттамасы
1	Гуманистік қағидат	Әр студенттің құндылығы мен бірегейлігін тану
2	Тұлғаға бағытталған қағидат	Жеке ерекшеліктер мен білім беру қажеттіліктерін ескеру
3	Құзыреттілік тәсіл	Табысты оқыту және кәсіби іске асыру үшін негізгі дағдыларды дамыту
4	Инклюзивті тәсіл	Білім беру ортасында тең мүмкіндіктер жасау

Ескерту: кестені авторлар құрастырған.

Гуманистік қағидат

Тұлғаға бағытталған тәсіл білім алушылардың жеке ерекшеліктеріне назар аударады. Ол білім беру бағдарламаларының икемділігін, оқыту әдістері мен формаларының өзгергіштігін, сондай-ақ ақпаратты қабылдау стилін, мотивацияны және тәуелсіздіктің даму деңгейін ескеруді қамтиды. Осыған байланысты мұғалім білім аудармашысы ретінде емес, тәрбиеші, тәрбиеші, дамытушы білім беру ортасын ұйымдастырушы ретінде әрекет етеді. Негізгі қағидат-студент пен мұғалім арасындағы ынтымақтастық, сенім және серіктестік.

Құзыреттілік тәсіл, өз кезегінде, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерде коммуникативті, бейімделгіш, зерттеу және цифрлық әмбебап құзыреттіліктерді қалыптастыруға бағытталған. Осы құзыреттерді игеру түлектердің табысты кәсіби және әлеуметтік интеграциясына ықпал етеді. Бұл

тәсілді жүзеге асыру үшін білім беру бағдарламаларын бейімдеу, ассистивті технологияларды қолдану және жеке оқу жоспарларын әзірлеу қажет.

Инклюзивті тәсіл барлық аталған теориялық бағыттарды біріктіреді және білім беру процесін кедергілерді – физикалық, ақпараттық, психологиялық және әлеуметтік жою кеңістігі ретінде қарастырады. Оның негізгі мақсаты – оқу аудиториясына ерекше қажеттіліктері бар студенттердің физикалық қатысуы ғана емес, сонымен қатар олардың жоғары білім беру ұйымының академиялық, мәдени және әлеуметтік өміріне толық қатысуы. Инклюзия мұғалімдердің, әкімшіліктің және студенттердің көзқарасын өзгертуді, айырмашылықтарды қабылдау мәдениетін қалыптастыруды және әртүрлілікті қолдауды талап етеді.

Аксиологиялық тәсіл инклюзивті білім берудің құндылық бағдарларының маңыздылығын көрсетеді, мұнда адамның қадір-қасиеті, оны құрметтеу және өзін-өзі жүзеге асыру құқығы бірінші орынға қойылады. Білім беру ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерде өзіндік маңыздылық, сенімділік және әлеуметтік қарым-қатынас сезімін қалыптастыруы керек. Ол тек академиялық жетістіктерге ғана емес, сонымен қатар өмірлік құзыреттерді қалыптастыруға, қоғамдық өмірге қатысуға дайын болуға, әлеуметтік жауапкершілік пен эмпатияны дамытуға бағытталған.

«Ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылар» санатына мыналар жатады:

- мүмкіндігі шектеулі және мүгедектік санаты бар студенттер;
- психозомоциялық қиындықтары бар студенттер (мазасызданудың жоғары деңгейі, әлеуметтік бейімделу);
- мәдени және тілдік бейімделуді қажет ететін шетелдік студенттер;
- шамадан тыс жүктемелер мен әлеуметтік қиындықтарға тап болған дарынды студенттер.

Жоғары мектептегі инклюзивті білім берудің негізгі қағидаттарына мүмкіндіктер теңдігі, оқытуды даралау, білім беру ортасының қолжетімділігі, пәнаралық ынтымақтастық және психологиялық педагогикалық қолдау кіреді. Теңдік қағидаты білім беру ресурстары мен қызметтеріне бірдей қолжетімділікті қамтамасыз етуді көздейді. Даралау оқу қызметін жоспарлау кезінде білім алушының ерекшеліктерін ескеруде көрінеді. Қол жетімділік қағидаты кедергісіз орта құруды қамтиды – физикалық, цифрлық және коммуникативті. Студенттерді бейімдеуге, олардың сенімділігін, өзін-өзі қабылдауын және оқуға деген ынтымақсыз дамытуға бағытталған психологиялық қолдау маңызды рөл атқарады.

Ынтымақтастық қағидаты білім беру процесінің барлық қатысушылары – оқытушылар, білім алушылар, ата-аналар, эдвайзерлер және сүйемелдеу мамандары арасындағы тиімді өзара іс-қимылды қамтамасыз етеді.

Оң өзгерістерге қарамастан, жоғары білім беру жүйесі инклюзияны жүзеге асыруда бірқатар қайшылықтарға тап болады. Мұғалімдердің жеткіліксіз дайындығы, материалдық-техникалық ресурстардың тапшылығы, әдістемелік әзірлемелердің шектеулілігі және студенттердің инклюзивті мәдениет қағидаттары туралы нашар хабардар болуы маңызды мәселелер болып қала береді. Кейбір жағдайларда білім беру тәжірибесін терең өзгертпестен инклюзияны ресми түрде енгізу байқалады. Оқытушылар оқу материалдарын бейімдеуде, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің білімін бағалауда және сараланған оқытуды ұйымдастыруда қиындықтарға тап болады.

Жоғарыдағы мәселелерді шешу оқытудың әмбебап дизайнын енгізуге, оқытушылардың біліктілігін арттыруға және пәнаралық өзара іс-қимылды дамытуға бағытталған ЖОО саясатын жүйелі жаңғыртуды талап етеді. Әмбебап оқыту дизайны (universal design for learning) студенттердің әртүрлілігін ескеретін және ақпаратты ұсынудың, білім көрсетудің және оқу процесіне қатысудың әртүрлі тәсілдерін ұсынатын икемді білім беру бағдарламаларын құруды қамтиды. Мұндай модель білім беруді тек қол жетімді ғана емес, сонымен қатар барлығына сапалы етеді.

Жоғары білім беру ұйымдарында психологиялық қолдау бағыттары ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың әлеуеті мен ресурстарын дамытуға мүмкіндік береді (Кесте 2).

Кесте 2

Психологиялық қолдау бағыттары

№	Бағыттары	Сипаттамасы
1	Диагностикалық	Бейімделу деңгейін, психологиялық жағдайды, тұлғааралық қатынастарды бақылау
2	Түзету және дамыту	Коммуникация, эмоциялық реттеу, уақытты басқару бойынша тренингтер
3	Кеңес беру	Студенттерге, мамандарға және ата-аналарға арналған жеке және топтық кеңес беру
4	Психологиялық ағартушылық	Психикалық денсаулық, психологиялық қажудың алдын алу, стрессті басқару туралы дәрістер, семинарлар
5	Әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеу	Студенттік ортаға ықпалдасуға жәрдемдесу, тьюторлық қолдау, волонтерлік бағдарламалар

Ескерту: кестені авторлар құрастырған.

«Ерекше білім беру қажеттіліктері» термині оқуда, дамытуда немесе әлеуметтік бейімделуде қиындықтарға тап болған адамдардың білім беру бағдарламаларын игеруі үшін қажетті жеке жағдайлардың жиынтығын білдіру үшін қолданылады.

Зерттеуші Л. Саргсян (2024) зерттеулеріне сәйкес ерекше білім берудің негізгі қағидаттарына мыналар жатады деп көрсеткен:

- барлық адамдар (мектеп оқушылары, жоғары білім беру ұйымдарының білім алушылары) әртүрлі, олардың қабілеттері мен мүмкіндіктері де әрқилы;
- шектеулі физикалық мүмкіндіктер бұл әртүрліліктің ажырамас бөлігі болып табылады;
- барлық адамдар (мектеп оқушылары, жоғары білім беру ұйымдарының білім алушылары) ешқандай кедергілерсіз, шектеулерсіз және кемсітусіз (институционалдық және физикалық тұрғыда да) білім алуға тең мүмкіндіктерге ие болуы керек;
- барлық білім алушылар үшін сараланған және жеке оқыту қамтамасыз етілуі тиіс.

Инклюзивті білім беру – бұл білім алушыларға берілетін (оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар) және оларға ерекше жағдайлар мен қажетті әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық қолдауға кепілдік беретін жалпы білім беруді үздіксіз жетілдіруді қамтамасыз ететін мемлекеттік саясат.

Инклюзивті жағдайда білім алушыларды әлеуметтік қолдау да маңызды факторлардың бірі болып табылады. Әлеуметтік қолдау – бұл инклюзивті білім берудегі мүмкіндіктері шектеулі білім алушыларға әлеуметтік қолдау көрсетуге бағытталған білім беру үдерісін сүйемелдейтін іс-шаралар кешені, оның ішінде күнделікті мәселелерді шешуге көмектесу, жатақханада тұру, әлеуметтік төлемдер, стипендиялар және т.б.

Жоғары білім беру ұйымдарында психологиялық қолдауды ұйымдастыру барысында бағдарламалардың екі түрі қолданылады: жеке тұлғаға бағытталған және кешенді қолдауға бағытталған бағдарламалар. Жеке тұлғаға бағытталған қолдау нақты бір адамның мәселелерін шешуге бағытталса, кешенді қолдау адамдардың үлкен тобына тән мәселелердің алдын алуға немесе оларды шешуге арналған (Karpushkina et al., 2019).

Зерттеу нәтижелері бойынша, ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларға жеке тұлғаға бағытталған да, кешенді қолдау да қажет екені анықталды. Жеке тұлғаға бағытталған бағдарламалар бірінші курс білім алушыларының жаңа оқу жағдайларына бейімделуіне көмектесіп, осы жағдайларды қабылдауына қолдау көрсетеді, сондай-ақ кәсіби өзін-өзі анықтауын түзетуге ықпал етеді.

Кешенді бағытталған психологиялық қолдау бағдарламалары таңдалған мамандық пен кәсіпке қатысты мотивация мен құндылық-мағыналық қатынасты қалыптастыруға, кәсіби тұрғыдан маңызды қасиеттерді дамытуға және қажетті құзыреттерді игеруге көмектеседі.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Зерттеу барысында жоғары білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық қолдау мәселесіне қатысты отандық және шетелдік ғылыми әдебиеттерге теориялық талдау жүргізілді.

Зерттеуде салыстырмалы талдау, жүйелеу, ғылыми деректерді саралау және жалпылау әдістері қолданылды. Сонымен қатар инклюзивті білім беру жағдайындағы психологиялық қолдаудың теориялық және әдіснамалық негіздері зерделенді.

Зерттеу әдістері ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық қолдаудың негізгі бағыттарын, қағидаттарын және ұйымдату тетіктерін айқындауға мүмкіндік берді.

Ерекше білім қажеттілігі бар студенттерді психологиялық-педагогикалық қолдау олардың оқу және бейімдеу үдерісіндегі жеке, әлеуметтік және кәсіби дамуына ықпал ететін кешенді шаралар жүйесі ретінде қарастырылады.

Инклюзивті ортада ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерге психологиялық-педагогикалық қолдауды ұйымдастыру ерекшеліктерін зерттеуде қолданылған әдістер төмендегі суретте (1-сурет) көрсетілген.

Зерттеу әдістері		
ТЕОРИЯЛЫҚ ӘДІСТЕР - психологиялық-педагогикалық, әлеуметтік және әдіснамалық әдебиеттерді талдау және синтездеу; - инклюзивті білім берудің отандық және шетелдік тәжірибесін салыстырмалы талдау; - ЖОО-да психологиялық қолдау құрылымын модельдеу; - ғылыми деректер мен нормативтік құжаттарды жинақтау және жүйелеу.	ЭМПИРИКАЛЫҚ ӘДІСТЕР - инклюзивті топтардағы білім беру үдерісін бақылау; - қолдау қызметінің оқытушыларына, студенттеріне және мамандарына сауалнама жүргізу; - ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылармен әңгімелесу және сұхбат; - бейімделу, мазасыздану, мотивация және тұлғааралық өзара әрекеттесу деңгейін анықтауға бағытталған психологиялық-педагогикалық диагностика (мысалы, Спилбергер-Ханин, Рогов, Климов әдістері); - ерекше қажеттілігі бар студенттерді қолдаудың нақты жағдайларын кейс-талдау.	МАТЕМАТИКАЛЫҚ-СТАТИСТИКАЛЫҚ ӨНДЕУ ӘДІСТЕРІ - сипаттамалық статистиканы қолдану (орташа мәндер, пайыздар, рейтингтер) ; - қолдау деңгейі мен бейімделудің сәттілігі арасындағы байланысты анықтауға арналған корреляциялық талдау.

Сурет 1. Зерттеу әдістері.

Ескерту: авторлар құрастырған.

Нәтижелер және оларды талқылау

Зерттеу нәтижесінде жоғары білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық қолдаудың негізгі бағыттары мен ұйымдастыру ерекшеліктері анықталады.

Психологиялық қолдаудың негізгі міндеттеріне білім алушылардың жеке ерекшеліктерін диагностикалау, оқу және әлеуметтік бейімделуін қамтамасыз ету, эмоциялық тұрақтылықты дамыту және психологиялық қауіпсіз орта қалыптастыру жатады.

Психологиялық-педагогикалық қолдауды іске асырудың негізгі нысандары ретінде жеке және топтық кеңес беру, тьюторлық сүйемелдеу, түзету-дамыту сабақтары және мамандардың кешенді өзара әрекеті қарастырылды.

Зерттеу барысында психологиялық қолдаудың диагностикалық, түзету-дамыту, кеңес беру, психологиялық ағартушылық және әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеу бағыттарының тиімділігі анықталды.

«Ерекше білім беру қажеттіліктері», «инклюзивті білім беру» және «психологиялық-педагогикалық қолдау» ұғымдары қазіргі білім беру парадигмасының негізгі элементтері болып табылады. Ерекше қажеттілігі бар студенттерге тиімді қолдау диагностика, сүйемелдеу және нәтижелерді бағалауды қамтитын жүйелік тәсілмен ғана мүмкін болады. Зерттеудің теориялық және эмпирикалық әдістерінің кешенін қолдану инклюзивті білім беруді дамыту тәсілдерінің ғылыми негізділігін қамтамасыз етеді. Теориялық зерттеу нәтижелері бейімделу бағдарламаларын, біліктілікті арттыру курстарын әзірлеу және жоғары оқу орындарында қолдау қызметтерін ұйымдастыру кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Психологиялық қолдаудың негізгі міндеттері:

білім алушының жеке ерекшеліктері мен қиындықтарын диагностикалау;

оқу және әлеуметтік дезадаптацияның алдын алу;

эмоциялық тұрақтылықты және оқуға деген ынтаны дамыту;

қабылдау және психологиялық қауіпсіздік атмосферасын құру;

оқытушыларға әдістемелер мен тәсілдерді бейімдеуге көмектесу.

Психологиялық қолдауды іске асыру нысандары:

жеке және топтық кеңес беру;

тьюторлық сүйемелдеу;

түзету және дамыту сабақтары;

жеке өсу және командалық келісім тренингтері;

мамандардың (психологтардың, педагогтердің, дәрігерлердің) өзара іс-қимылы.

Ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды қолдауға қатысушылардың рөлін негіздеу маңызды аспектілердің бірі болып табылады (Кесте 3).

Кесте 3

Психологиялық-педагогикалық қолдауға қатысушылардың рөлі

№	Қатысушылар	Рөлі
1	Оқытушылар	Оқу бағдарламаларын бейімдеу, толеранттық климат құру.
2	Психологтар	Диагностика, түзету, кеңес беру.
3	Әдвайзердер мен тәлімгерлер	Жеке сүйемелдеу.
4	Студенттік қоғамдастық	Еріктілік, тәлімгерлік.

Ескерту: кестені авторлар құрастырған.

Жоғары оқу орнында ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттерді қашықтықтан оқыту мәселесі де өзінің өзектілігімен алға шығады. Осы орайда Ю.И. Маркелова, А.А. Малыгин, Т.А. Вороновалар (2016) ерекше қажеттіліктері бар білім алушылардың қашықтықтан білім беру саласында білімін, іскерлігі мен дағдыларын қалыптастыру моделін ұсынады. Бұл ерекше қажеттілігі бар студенттермен психологиялық қолдау жұмыстарын жүргізудің жаңа бағыттарын айқындайды.

Психологиялық-педагогикалық қолдауды жүзеге асыру мәселелері:

- шектеулі кадрлық ресурстар (мамандардың жетіспеушілігі);
- ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылармен жұмыстың ерекшелігі туралы психологтардың хабардарлығының төмен болуы;
- стереотиптер және біржақты көзқарас;
- материалдық-техникалық ресурстардың жетіспеушілігі.

Инклюзивті практиканың маңызды элементі студенттерді бейімдеуге, олардың тиесілілік, сенімділік және академиялық мотивация сезімдерін дамытуға бағытталған психологиялық-педагогикалық қолдау болып табылады. Қолдау жан-жақты болуы және әртүрлі профильдегі мамандардың – психологтардың, арнайы мамандардың, тьюторлардың, әлеуметтік қызметкерлердің қатысуымен жүзеге асырылуы керек. Бұл тұрғыда командалық тәсіл ерекше маңызға ие, мұнда студенттің мәселелерін шешу оқшауланбай, қарым-қатынас пен өзара әрекеттесу жүйесінде қарастырылады.

Теориялық тұрғыдан алғанда, инклюзивті университет мәдениетін қалыптастырусыз сәтті инклюзия мүмкін емес екенін атап өту маңызды. Бұл процесс ұзақ мерзімді және көп деңгейлі, көзқарастарды, құндылықтарды, байланыс нормаларын және ұйымдастырушылық ортаны өзгертуді қамтиды. Университеттің инклюзивті мәдениеті құрмет пен қолдау қағидаттары оқу процесінен бастап бос уақыт пен зерттеу тәжірибесіне дейінгі барлық қызмет салаларына енетіндігінде көрінеді. Мұндай кеңістікте ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттер академиялық қоғамдастықтың толыққанды мүшелері бола отырып, «басқа» категория ретінде қабылданбайды.

Айта кететін жайт, инклюзия процесі қайшылықсыз емес екенін ескеру қажет. Олардың ішінде гуманистік педагогика идеалдары мен университеттердің нақты тәжірибесі арасындағы сәйкессіздік, қаржылық және кадрлық ресурстардың жетіспеушілігі, дәстүрлі білім беру құрылымдарының инерциясы, сондай-ақ қоғамдағы стереотиптер мен алалаушылықтар бар. Бұл қайшылықтар жүйелі сипатқа ие және студенттер мен оқытушылар арасында заңнаманы жетілдіруді, инфрақұрылымды дамытуды және ағартушылық жұмысты қамтитын кешенді шешімдерді талап етеді.

Болашақта әртүрлі шектеулері бар студенттер үшін жаңа мүмкіндіктер ашатын ассистивті және цифрлық технологияларды дамытуға ерекше назар аудару керек. Электрондық білім беру ресурстары, адаптивті интерфейстер, автоматтандырылған аударма және навигация жүйелері, қашықтықтан оқыту платформалары білім берудің қолжетімділігін айтарлықтай арттырады. Дегенмен, технологияны пайдалану педагогикалық эмпатиямен, студенттердің эмоционалды және әлеуметтік тәжірибесіне назар аударумен біріктірілуі керек.

Ұзақ мерзімді перспективада инклюзивті жоғары білім әлеуметтік интеграцияның және адам әлеуетін дамытудың маңызды тетігі болуға тиіс. Ол академиялық қана емес, мәдени, этикалық және әлеуметтік нәтижелерді де қамтамасыз етеді: жастардың бойында азаматтық, жауапкершілік, өзара көмек құндылықтарын қалыптастырады, қоғамның әлеуметтік бірлігін арттырады. Инклюзивті тәжірибелерді жүзеге асыратын университет гуманитарлық даму орталығына айналады, онда тек кәсіби дағдылар ғана емес, сонымен қатар диалог пен түсіністік мәдениеті де оқытылады. Осылайша, жоғары мектепте ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді қолдаудың тиімді жүйесін қалыптастыру білім беруді жаңғыртудың стратегиялық бағыты болып табылады деп айтуға болады. Ол университеттерден жергілікті бастамалардан жүйелік қайта құруларға, нормаларды ресми сақтаудан – тең мүмкіндіктер кеңістігі болуға ішкі дайындыққа көшуді талап етеді.

Жоғарыдағы айтылған мәселелерге орай, қазіргі білім беру дәстүрлі оқыту моделінен инклюзивтіге көшумен байланысты белсенді трансформация кезеңін бастан кешуде. Инклюзияның негізгі идеясы әрбір білім алушының бірегейлігін тану және оның білім беру үдерісіне толыққанды қатысуы үшін жағдай жасау болып табылады. Сондықтан оның перспективасы мен күтілетін нәтижесі маңызды. Біз өзіміздің зерттеу жұмысымызда төмендегідей перспективалар мен күтілетін нәтижеге негізделген қолдаудың тиімді жүйесін анықтаймыз:

1. Студенттердің академиялық жетістіктері мен мотивациясын арттыру.
2. Мазасыздану мен стресстік жағдайларды азайту.
3. Инклюзивті университет мәдениетін қалыптастыру.
4. Түлектердің табысты кәсіби әлеуметтенуіне ықпал ету.

Жоғары оқу орындарында ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық қолдау диагностика, түзету, кеңес беру және ағартуды қамтитын кешенді қызмет болып табылады. Ерекше қажеттіліктері бар студенттердің білім беру әлеуетін толыққанды іске асыру үшін жағдай жасау қазіргі заманғы жоғары білімнің маңызды міндеті болып табылады және әкімшіліктің, мамандардың, психологтардың және студенттер қауымдастығының күш-жігерін біріктіруді талап етеді.

Дамудың перспективалық бағыты инклюзивті университет мәдениетін қалыптастыру болып табылады, онда теңдік, құрмет және ынтымақтастық құндылықтары ЖОО миссиясының бір бөлігіне айналады. Бұл мәдениеттің маңызды аспектісі студенттердің бастамаларын қолдау, еріктілер бағдарламаларын дамыту, тәлімгерлік және қоғамдық ұйымдармен өзара әрекеттесу болып табылады. Мұндай мәдениеттің қалыптасуы кемсітушілік пен стигматизация деңгейін төмендетуге ықпал етеді, өзара көмек пен сенім атмосферасын қалыптастырады. Осылайша, жоғары білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді оқыту теориялық ойлауды және практикалық іске асыруды қажет ететін күрделі, көп қырлы процесс болып табылады. Ол кедергілерді жоюға ғана емес, сонымен бірге білім берудің мәнін гуманизм кеңістігі, әлеуметтік жауапкершілік және жеке тұлғаның дамуы ретінде қайта қарастыруға бағытталған. Жоғары мектептегі инклюзивті білім қоғамның демократиялық қағидаттарын нығайтуға, әртүрлілік жағдайында айырмашылықтарды қабылдауға және ынтымақтасуға қабілетті белсенді азаматтар мен кәсіпқойларды қалыптастыруға ықпал етеді.

Жоғары мектептегі инклюзивті білім – бұл қоғамның жетілуінің көрсеткіші, оның гуманизм деңгейі және әлеуметтік жауапкершілігі. Бұл тұлғаның жаңа түрін қалыптастыруға ықпал етеді – ашық, эмпатиялық, ынтымақтастық пен өзін-өзі дамытуға дайын. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің өздері үшін инклюзивті білім беру процесіне қатысу жеке өсу, кәсіби өзін-өзі анықтау және әлеуметтік іске асыру факторына айналады. Демек, бұл мәселені теориялық тұрғыдан түсіну жоғары мектептегі инклюзивті білім беру қазіргі білім беру парадигмасының ажырамас бөлігі болып табылады деген қорытындыға келеді. Инклюзия қағидаттарын іске асыру әр адам бағаланатын, айырмашылықтар кедергі болып табылмайтын, бірақ даму мен өзара байытудың көзі болатын қоғам құруға жол ашады. Сондықтан жоғары білімге инклюзивті тәсілді енгізу уақытша тенденция ретінде емес, мемлекеттің тұрақты дамуының, оның зияткерлік әлеуеті мен әлеуметтік әділеттілігін нығайтудың іргелі шарты ретінде қарастырылуы керек. Барлығына қол жетімді білім – бұл кәсіби дайындық құралы ғана емес, сонымен бірге болашақты құруға қабілетті үйлесімді, адамгершілікті және жауапты тұлғаны қалыптастыру механизмі.

Қазақстанның және басқа елдердің жоғары оқу орындарында инклюзивті тәсілді іске асыру білім беру жүйесінің орнықтылығы мен даму сапасын қамтамасыз ететін білім беру саясатының стратегиялық бағытына айналады. Сайып келгенде, инклюзияның сәттілігі нормативтік актілерге емес, қоғамның әр адамның құндылығын мойындауға және оның әлеуетін ашуға жағдай жасауға ішкі дайындығына байланысты.

Жоғары білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді қолдау мәселесінің теориялық аспектілерін талдау қазіргі білім беру саясатындағы инклюзивті тәсілдің педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық маңыздылығын ашатын бірқатар маңызды тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді.

Ең алдымен, университеттегі инклюзивті білім беру студенттердің жекелеген санаттарын қолдауды ұйымдастырудың бір түрі ғана емес, гуманистік қағидаттарға, әлеуметтік әділеттілікке және адам тәжірибесінің алуан түрлілігін тануға бағытталған жаңа білім философиясының көрінісі екенін атап өткен жөн. Университет білім беру жүйесінің жоғарғы сатысы ретінде білім беріп қана қоймай, теңдік, сыйластық және айырмашылықтарды қабылдау құндылықтарына негізделген дүниетанымды қалыптастыруы керек. Бұл тұрғыда инклюзия педагогикалық технология емес, бүкіл білім беру жүйесінің даму стратегиясын анықтайтын құндылық парадигмасы ретінде әрекет етеді.

Заманауи теориялық тәсілдер-жүйелік, тұлғаға бағытталған, аксиологиялық, құзыреттілік және инклюзивті-ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттерді қолдау процесін тұтас, көп деңгейлі және динамикалық құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Жүйелік тәсіл қолдаудың құрылымдық тұтастығының қажеттілігін көрсетеді, мұнда әрбір ішкі жүйе – ұйымдастырушылық, әдістемелік, инфрақұрылымдық және психологиялық – бірін-бірі толықтыратын функцияны орындайды. Инклюзия білім беру жүйесінің барлық деңгейлері – мемлекеттік саясаттан бастап университеттің ішкі мәдениетіне дейін қолдау тапқан кезде ғана тиімді болады.

Теориялық талдаудың маңызды нәтижесі жоғары білім берудегі инклюзия терең институционалдық трансформацияны қажет ететіндігін анықтау болды. Бұл кампустардың физикалық қолжетімділігін

ғана емес, сонымен қатар оқу бағдарламаларының құрылымын, білімді бағалау тәсілдерін, цифрлық инфрақұрылымды, сондай-ақ педагогтардың кәсіби мәдениетін өзгертуді көздейді. Жекелеген элементтерді бейімдеуден теңдік пен қатысу қағидаттары университеттің корпоративтік миссиясының бір бөлігіне айналатын тұтас инклюзивті экожүйені құруға көшу қажет.

Инклюзияның сәттілігінің негізгі факторларының бірі-оқытушылардың әртүрлілік жағдайында жұмыс істеуге дайындығы. Оқытушының инклюзивті құзыреттілігі білім алушылардың әртүрлі санаттарының ерекшеліктерін білуді, қолдаудың вариативті әдістерін қолдана білуді, сондай-ақ студентке құрметпен қарайтын эмоционалды-этикалық жетілуді қамтиды. Педагогтерді жүйелі даярлау мен әдістемелік қолдаусыз инклюзия декларация болып қалу қаупі бар. Сондықтан жоғары білім беру ұйымдарында ерекше қажеттілігі бар білім алушыларға қолдау бағытын нығайту үшін ЖОО оқытушыларын арнайы даярлау да маңызды мәселе ретінде алға шығады.

Қорытынды

Жоғары білім беру ұйымдарында ерекше қажеттілігі бар білім алушыларды психологиялық қолдау диагностика, түзету-дамыту, кеңес беру және психологиялық ағартуды қамтитын кешенді үдеріс болып табылады.

Зерттеу нәтижелері психологиялық-педагогикалық қолдаудың білім алушылардың әлеуметтік бейімделуіне, эмоциялық тұрақтылығына және академиялық табыстылығына оң әсер ететінін көрсетті.

Инклюзивті білім беру жағдайында психологиялық қолдаудың тиімді жүйесін қалыптастыру жоғары оқу орындарында қолжетімді және қауіпсіз білім беру ортасын құрудың маңызды шарты болып табылады.

Сонымен қатар инклюзивті университет мәдениетін дамыту, мамандардың кәсіби даярлығын жетілдіру және психологиялық сүйемелдеу қызметтерін жүйелі ұйымдастыру ерекше маңызға ие.

Қорытындылай келе, ерекше білім қажеттіліктері бар студенттер мамандардың назарын аударуды талап етеді. Контекстік, көп деңгейлі оқытудың ақпараттық технологияларын қолдану олардың оқу жетістіктерін арттырады. Сондықтан ерекше қажеттілігі бар студенттерді психологиялық, педагогикалық және әлеуметтік қолдауды ғылыми зерттеу өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Мүдделер қақтығысы

Авторлар өздерінің мүдделер қақтығысы жоқ екенін мәлімдейді.

Авторлардың үлесі

Барлық авторлар зерттеу тұжырымдамасын әзірлеуге, әдеби дереккөздерді талдауға, алынған нәтижелерді интерпретациялауға және мақаланың мәтінін дайындауға тең үлес қосты.

Әдебиеттер тізімі

Абаева Г.А., Аязбаева А. (2024). Формирование навыков общения с окружающими людьми в различных социально-бытовых условиях у учащихся с легкой интеллектуальной недостаточностью. *Вестник КазНПУ имени Абая. Серия: Специальная педагогика*, 76(1), 39–44. <https://doi.org/10.51889/2960-1673.2024.14.1.005>

Ахметова Г.К., Исманова Р.Ж. (2024). Инклюзивті білім берудегі педагогикалық технологиялар (үш тілде). Шымкент: ОҚПУ.

Аутаева А.Н. (2025). Изучение детей с особыми образовательными потребностями. *Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Специальная педагогика»*, 2(81), 33–41. <https://doi.org/1673.2025.81.2.004-2960/10.51889>

Байсеитова Ж.Б. (2016). *Оқу үдерісін жетілдіру құралы ретінде ғылыми-педагогикалық зерттеу*.

Дунаева Н.И., Гордеева П.А. (2022). Сопротивляемость студентов с инвалидностью и ограниченными возможностями здоровья деструктивной агрессии в ходе социально-психологического сопровождения. *Прикладная юридическая психология*, 3(60), 98-105.

Кантор В.З., Проект Ю.Л. (2021). Inclusive educational process at the university: Theoretical and experimental model of teachers' psychological readiness. *The Education and Science Journal*, 23(3), 156–182. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2021-3-156-182>

Karpushkina, N.V., Kisova, V.V., Koneva I.A., Kochneva, E.M., Kudryavtsev, V.A., Rossova, Y.I., Fedoseeva, N.V. (2019). Modeling of psychological support of persons with disabilities at the university. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 23(3), 841–848. <https://doi.org/10.61841/1e6mey61>

Касымбекова М.Д., Мандыкаева А.Р. (2025). Ерекше білім алушылардың жоғары білім беру ұйымдарындағы оқу жағдайларына әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің қиындықтары. *Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары*, 218–221. Қызылорда: «Болашақ» университеті.

Kravchenko O., Chupina K., Koliada N., Safin O. & Bondarenko H. (2021). Psychological and pedagogical support of students with special educational needs in a higher education institution. In *Advances in Human Factors and Ergonomics in Healthcare and Medical Devices* (pp. 299–306). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80744-3_37

Markelova, Y.I., Malygin, A.A., Voronova, T.A. (2016). Formation of students' readiness to work in the system of distance learning for disabled children. *The Education and science journal*, 10, 133–150. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2016-10-133-150>

Молокова О.А. (2015). Psychological diagnostics of students' adaptation to university studies. *The Education and Science Journal*, 10, 146–156. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2015-10-146-156>

Мовкебаева З.А., Ахметова А.Е. (2021). Создание условий для обучения студентов с инвалидностью в казахстанских вузах. *Вестник КазНПУ им. Абая. Серия «Педагогические науки»*, 4(72), 60–69. <https://doi.org/10.51889/2021-4.1728-5496.07>

Оразаева Г.С., Лиходедова Л.Н. (2024). Арнайы педагогтердің күйзеліске төзімділік мәселесі. *Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Психология сериясы*, 2(79), 275–287. <https://doi.org/10.51889/2959-5967.2024.79.2.026>

Осмук Л.А., Дегтярева В.В., Жданова И.В. (2017). Modeling of socio-psychological support in inclusive education. *Psychological Science and Education*, 22(1), 140–149. <https://doi.org/10.17759/pse.2017220116>

Саргсян Л. (2024). Inclusive education as a factor of social integration of students. *Education in the 21st Century*, 6(2), 60–68. <https://doi.org/10.46991/educ-21st-century.v6.i2.60>

Воробьева М.А. (2016). Connection of emotional intelligence and emotional burnout of students. *The Education and Science Journal*, 4(133), 80–94. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2016-4-80-94>

Якушева О.В. (2021). Психологическое сопровождение студентов с ограниченными возможностями здоровья. *Педагогическое образование. Вестник МГУ*, 3.

Зорина Е.Е. (2018). Eradicating the barriers to inclusive higher education. *The Education and Science Journal*, 20(5), 165–184. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2018-5-165-184>

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі (2024). №4 бұйрық. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400033892>

Қазақстан Республикасы Үкіметі. (2024). №1143 қаулысы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400001143>

М.Д. Касымбекова*¹, А.Р. Мандыкаева²

^{1,2}Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Теоретические и методологические основы психологической поддержки особых обучающихся в организациях высшего образования

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и методологические основы психологической поддержки особых обучающихся в организациях высшего образования. Раскрываются принципы, подходы и направления психологической поддержки особых студентов и иных категорий обучающихся с трудностями адаптации. Раскрывается сущность понятий «психологическая поддержка», «особые образовательные потребности», «инклюзивное образование». Определены основные подходы и принципы организации системы поддержки студентов с особыми образовательными потребностями. Выделены методологические основы, включающие системный, гуманистический, личностно-ориентированный и компетентностный подходы.

Рассматриваются основные понятия и подходы, определяющие содержание и направления психологической поддержки учащихся с особыми образовательными потребностями. Особое внимание было уделено созданию инклюзивной образовательной среды как важнейшему условию обеспечения равного доступа к качественному высшему образованию.

Обоснована необходимость интеграции психологической, педагогической и социальной поддержки для обеспечения успешной адаптации и самореализации особых обучающихся в организациях высшего образования.

Подчеркивается важность комплексного подхода, включающего диагностическую, коррекционно-развивающую, консультативную и психолого-просветительскую деятельность. Обосновывается необходимость объединения усилий преподавателей, психологов, эдвайзеров и студенческого сообщества в формировании инклюзивной университетской среды.

Ключевые слова: особые обучающиеся, психологическая поддержка, социальная поддержка, психолого-педагогическая поддержка, организации высшего образования, инклюзивное образование, особые образовательные потребности.

M. Kasymbekova*¹, A. Mandykaeva,

^{1,2}*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Theoretical and methodological foundations of psychological support for special students in higher education institutions

Abstract. The article discusses the theoretical and methodological foundations of psychological support for special needs students in higher education institutions. The principles, approaches and directions of psychological support for special students and other categories of students with adaptation difficulties are revealed. The essence of the concepts «psychological support», «special educational needs», «inclusive education» is revealed. The main approaches and principles of the organization of the support system for students with special educational needs are defined. Methodological foundations are highlighted, including systematic, humanistic, personality-oriented and competence-based approaches.

The basic concepts and approaches defining the content and directions of psychological support for students with special educational needs are considered. Special attention was paid to the creation of an inclusive educational environment as an essential condition for ensuring equal access to high-quality higher education.

The necessity of integrating psychological, pedagogical and social support to ensure successful adaptation and self-realization of special students in higher education institutions is substantiated.

The importance of an integrated approach, including diagnostic, correctional, developmental, consultative and psychological educational activities, is emphasized. The necessity of combining the efforts of teachers, psychologists, advisors and the student community in the formation of an inclusive university environment is substantiated.

Keywords: special learners, psychological support, social support, psychological and pedagogical support, higher education institutions, inclusive education, special educational needs.

References

Abaeva G.A., Ajazbaeva A. (2024). Formirovanie navykov obshheniya s okruzhajushhimi ljud'mi v razlichnyh social'no-bytovykh usloviyah u uchashhihsja s legkoj intellektual'noj nedostatochnost'ju. [Formation of communication skills with surrounding people in various social and бытовых conditions among students with mild intellectual disabilities]. *Vestnik KazNPU imeni Abaja. Serija: Special'naja pedagogika*, 76(1), 39–44. <https://doi.org/10.51889/2960-1673.2024.14.1.005> - [in Russian].

Ahmetova G.K., Ismanova, R.J. (2024). *İnklüzivtı bilim berudegi pedagogikalyq tehnologialar (üstilde). [Pedagogical Technologies in Inclusive Education (in Three Languages)]* Şymkent: OQPU. - [in Kazakh].

Autaeva A.N. (2025). Izuchenie detej s osobymi obrazovatel'nymi potrebnostjami. [Study of children with special educational needs]. *Vestnik KazNPU im. Abaja. Serija «Special'naja pedagogika»*, 2(81), 33–41. <https://doi.org/10.51889/2960-1673.2025.81.2.004> - [in Russian].

Baiseitova J.B. (2016). *Oqu üderisin jetildiru quraly retinde ğylymi–pedagogikalyq zertteu. [Scientific and pedagogical research as a tool for improving the educational process]*. - [in Kazakh].

Dunaeva N.I., Gordeeva P.A. (2022). Soprotivljaemost' studentov s invalidnost'ju i ogranichennymi vozmozhnostjami zdorov'ja destruktivnoj agressii v hode social'no-psihologicheskogo soprovozhdenija. [Resistance of students with disabilities and health limitations to destructive aggression in the course of social and psychological support]. *Prikladnaja juridicheskaja psihologija*, 3(60), 98-105. - [in Russian].

Kantor V.Z., Proekt İu.L. (2021). Inkluzivnyj obrazovatel'nyj process v vuze: teoretiko-jeksperimental'naja model' psihologicheskoy gotovnosti prepodavatelej. [Inclusive educational process at the university: Theoretical and experimental model of teachers' psychological readiness], *Obrazovanie i nauka*, 23(3), 156–182 s. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2021-3-156-182>. - [in Russian].

Karpushkina, N.V., Kisova, V.V., Koneva I.A., Kochneva, E.M., Kudryavtsev, V.A., Rossova, Y.I., Fedoseeva, N.V. (2019). Modeling of Psychological Support of Persons with Disabilities at the University. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, Vol. 23, Issue 03, 841-848, <https://doi.org/10.61841/1e6mey61>. - [in Russian].

Kasymbekova M.D., Mandykaeva A.R. (2025). Erekeşe bılıм алушылardıń joғary bılıм беру üiymdarındaǵy oqu jaǵdailaryna әleumettik-psihologialyq beıımdelıınıń qıyındyqtary. [Difficulties of socio-psychological adaptation of students with special educational needs in higher education institutions], «*Ğylym men bılımdeǵy innovasiılar: jahandyq perspektivalar jáne jergılıktı şeşımdler*» halyqaralyq ğylymi-täjiribelik konferensia materialdary, 218–221 b. Qyzylorda: Qyzylorda «Bolaşaq» universiteti. - [in Kazakh].

Kravchenko, O., Chupina, K., Kolyada, N., Safin, O., & Bondarenko, H. V. (2021). Psychological and pedagogical support of students with special educational needs in a higher education institution. In *Advances in Human Factors and Ergonomics in Healthcare and Medical Devices* (pp. 299-306). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80744-3_37. - [in Russian].

Markelova İu.İ., Malygin A.A.,Voronova T.A. (2016). Formirovanie gotovnosti studentov k rabote v sisteme distansionnogo obuchenia detej s ogranichennymi vozmozhnostämi zdorövä. [Formation of students' readiness to work in the system of distance learning for disabled children]. *Obrazovanie i nauka*, 10, 133–150 c. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2016-10-133-150>. - [in Russian].

Molokova O.A. (2015). Psihologicheskaja diagnostika adaptasii studentov k obucheniu v vuze. [Psychological diagnostics of students' adaptation to university studies]. *Obrazovanie i nauka*, 10, 146–156 s. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2015-10-146-156>. - [in Russian].

Movkebaeva, Z.A., Ahmetova, A.E. (2021). Sozdanie uslovi dlä obuchenia studentov s invalidnostü v kazahstanskikh vuzah. [Creating conditions for teaching students with disabilities in Kazakhstani universities]. *Vestnik KazNPU im. Abaia, seria «Pedagogicheskie nauki»*, 4(72), 60–69 b.<https://doi.org/10.51889/2021-4.1728-5496.07>. - [in Russian].

Orazaeva, G.S., Lihodedova, L.N. (2024). Arnaiy pedagogterdiń küizeliske tözimdilik mäselesi. [The issue of stress resistance among special education teachers]. *Abai atyndaǵy QazĖPU Habarşysy. Psihologia seriasy*, 2(79), 275–287 b. <https://doi.org/10.51889/2959-5967.2024.79.2.026>. - [in Kazakh]

Osmuk, L.A., Degtyareva, V.V., & Zhdanova, I.V. (2017). Modeling of socio-psychological support in the system of inclusive education in higher education institution: From the experience of Novosibirsk State Technical University. *Psychological Science and Education*, 22(1), 140-149. <https://doi.org/10.17759/pse.2017220116>. - [in Russian].

Sargsyan, L. (2024). Inclusive education as a factor of social integration of students. *Education in the 21st Century*, 6(2), 60–68 r. <https://doi.org/10.46991/educ-21st-century.v6.i2.60>. - [in Russian].

Vorobeva M.A. (2016). Sväz emosionälnoġo intelekta i sindroma emosionälnoġo vygorania u studentov. [Connection of emotional intelligence and emotional burnout of students]. *Obrazovanie i nauka*, 4(133), 80–94 s. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2016-4-80-94>. - [in Russian].

İakuşeva O.V. (2021). Psihologicheskoe soprovozhdenie studentov s ogranichennymi vozmozhnostämi zdorövä. [Psychological support for students with disabilities. *Pedagogical Education*]. *Pedagogicheskoe obrazovanie*. Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 20, 3. - [in Russian].

Zorina E.E. (2018). Preodolenie barerov pri realizatsii inklüzivnogo obrazovania v vuze. [Eradicating the barriers to inclusive higher education]. *Obrazovanie i nauka*, 20(5), 165–184 s. <https://doi.org/10.17853/1994-5639-2018-5-165-184>. - [in Russian].

Qazaqstan Respublikasy Ğylym және жоғары білім министрінің. (2024). жоғары және (немесе) жоғары оқу орныннан кейінгі білім беру ұйымдарына берілген №4 бұйрығы. [Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan], <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2400033892>. - [in Kazakh]

Qazaqstan Respublikasy Үкіметінің. (2024). №1143 қаулысы. Qazaqstan Respublikasyндағы inklüzivті саіasattyñ тўжырымдамасын бекіту туралы. [Government of the Republic of Kazakhstan], <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400001143>. - [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Касымбекова М.Д. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 8D03103-«Психология» білім беру бағдарламасының екінші курс докторанты, А. Янушкевич көшесі, 6, 010000, Астана, Қазақстан. E-mail: marjan_kasymbekova@mail.ru

Мандыкаева А.Р. – хат-хабар авторы, психология ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, А. Янушкевич көшесі, 6, 010000, Астана, Қазақстан. E-mail: mandykayeva_ar@enu.kz

Сведения об авторах:

Касымбекова М. Д. – докторант второго курса образовательной программы 8D03103-«Психология» Евразийского национального университета им.Л.Н. Гумилева, улица А.Янушкевича, 6, 010000, Астана, Казахстан. E-mail: marjan_kasymbekova@mail.ru

Мандыкаева А.Р. – автор для корреспонденции, кандидат психологических наук, ассоциированный профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева, улица А.Янушкевича, 6, 010000, Астана, Казахстан. E-mail: mandykayeva_ar@enu.kz

Information about the authors:

Kasymbekova M.D. – second-year doctoral student of the educational program 8D03103-«Psychology», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Yanushkevich Street, 6, 010000, Astana, Kazakhstan. E-mail: marjan_kasymbekova@mail.ru

Mandykayeva A.R. – corresponding author, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, A. Yanushkevich Street, 6, 010000, Astana, Kazakhstan. E-mail: mandykayeva_ar@enu.kz